

O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?

NIKOLA PETKOVIĆ

Zagreb: Disput, 2020., 218. str.

Identitet je pojam kojeg često koristimo – i to ne samo u političkom i općem, tj. javnom nego i u akademskom diskursu – no: je li on uopće upotrebljiv za smisleno raspravljanje o fenomenima koji se njime opisuju? Znači li išta smisleno? Ili ga je bolje zamijeniti alternativnima, kao što su *uloga, zajednica, solidarnost, identifikacija*?

Ta pitanja postavlja i na njima u ovoj odličnoj knjizi, koju je prošle godine objavio zagrebački Disput, inzistira Nikola Petković, profesor kulturalnih studija na riječkom sveučilištu. Petković kritizira praksu prihvaćanja nejasnosti samo zato što se ono što je nejasno ipak “primilo”, tj. uobičajilo. Radi se o pojmu koji je nejasan, nedorečen premda sveprisutan (str. 12). Stoga ga treba razjasniti, to više što se njime politički opasno manipulira.

Primjer i za nejasnost i za političku manipulaciju autor nalazi u ideji da je *nacionalni identitet* s jedne strane navodno oduvijek postojao – od davnog srednjeg vijeka (premda je jasno da se odrednice kao što su *Hrvat, Nijemac, Slovenac* i dr. koriste tek od mnogo kasnijeg vremena) – a s druge da ga (identiteta) zapravo nije bilo nego je nakon “milenijskog sna” u kojem je bio u hibernaciji reinkarniran tek u novije doba, u hrvatskom slučaju 1991. Ne samo da takva interpretacija navodnog kontinuiteta identiteta-u-vremenu povezuje sadašnjost sa Srednjim vijekom, udaljujući nas pritom od našeg neposrednog iskustva stečenog u nedavnoj prošlosti, nego i tretira naciju – u čije ime opravdava takav postupak – kao usnulu, dakle nesvjesnu, jedinicu koja je istovremeno i bila i nije bila. S obzirom da je spavala pa je potom probuđena, nacija je postala Reinkar-Nacija. Uz taj – koliko mi je poznato novi – pojam, Petković nam nudi detaljan opis paradoksalnosti i zapetljanosti korištenja pojma identiteta. Radi se o “arbitrarnoj identifikaciji pojedinca sa zapravo arbitrarnim česticama okoline”, koja nastaje iz “težnje subjekta da sebe definira” (str. 20–22). No, pritom se “odbacuje steznik” pa se umjesto o *identifikaciji* ili *aflijaciji* fantazira

o stabilnosti i trajnosti nekog identiteta-u-vremenu, pri čemu se istodobno tvrdi da je nacija bila u hibernaciji, u “tamnici naroda” ili u “dubokoj jami”, dakle – da *nije bila*, ili barem nije bila svjesna same sebe. Svakako nije bila subjekt, jer onaj koji sanja nije svjestan sebe dok sanja – a iz toga se postavlja i pitanje: može li nacija biti objekt, određena izvana i to *a posteriori*, kad se probudi? Autor stoga s pravom postavlja pitanje: “gdje smo bili i što smo bili od 925. do 1991?” (str. 40), i “tko smo to bili *mi* prije nego što smo *mi* nama postali?”. I kako smo postali to što smo “oduvijek bili”? Kako smo to *oduvijek ovdje* (str. 44), te možemo li biti “prisutni u odsutnosti”?

Naravno, moguće je odgovoriti da se identiteti mijenjaju s vremenom, ili se čak i potpuno rekonstruiraju, kao što se rekonstruirao Tezejev brod. No, je li potpuno obnovljen brod i dalje Tezejev? Može li se istodobno biti potpuno promijenjen i ostati isti? Može li se i biti i ne biti? Odgovor koji navode ideolozi nacionalizma – da se hibernacijom može premostiti jaz između *biti* i *ne biti* – ne zadovoljava autora ove knjige, koji tezu o milenijalnom snu drži “sadržajno praznom a značenjski neodrživom”. Pa ipak, ona ima svoje zagovornike i promotore – ne samo u politici nego i u akademskom svijetu. Ako, međutim, pojam *identiteta* ne zadovoljava – a posebno kad ga se koristi na način da pretpostavlja trajnost i subjektivnost – što su alternative?

U drugom dijelu knjige, autor predstavlja neke od njih, testirajući – u obliku kritičkih prikaza knjiga i članaka – alternativne pojmove koji bi mogli biti manje problematični jer su precizniji. Počinje člancima Line Veljaka i Borana Berčića, pri čemu više prigovara Veljaku nego Berčiću, kod kojeg cijeni isticanje razlike između *uloga* i *identiteta*. Potom se osvrće na pojmove *identifikacija* i *klasifikacija* kao moguće zamjene za *identitet*, analizirajući doprinose Alexandra Maxwella, i – preko njega – Siniše Maleševića, istaknutog sociologa koji je također skeptičan prema pojmu *identiteta*. Petković je najbliži Rogersu Brubakeru i Fredericu Cooperu, dvojici autora koji – baš kao i on – odbacuju pojam *identiteta* tvrdeći da je neupotrebljiv, a uz to i nametnut iz političkog diskursa i to s prilično jasnim namjerama – da se opravda djelovanje nacionalista-oportunisti (Petković u ovu kategoriju smješta Slobodana Miloševića) i nacionalnih poduzetnika (Franje Tuđmana). Ti nacionalisti “ne trebaju misleća bića, treba im poslušan puk” (str. 93), ali misleća bića nemaju nikakvog razloga povlađivati im. Brubaker i Cooper drže da bi bolje bilo govoriti o *samorazumijevanju* ili *samospoznanju*, koje opisuju kao “situiranu subjektivnost: osjećaj pojedinca koji (osjećaj) mu govori tko je on, mišljenje jedinke o sebi” (str. 111). Naglašavaju

i element *jake solidarnosti* – opisujući ga kao emocionalan osjećaj pripadnosti grupi. Čak i pojmovi kao što su *zajedništvo*, *sličnost*, *povezanost* i *grupnost* bolji su od identiteta.

Petković potom prikazuje i doprinose Carol Rovane, prije svega u osvjetavanju problema disocijativnog poremećaja identiteta, odnosno umnoženosti osoba unutar jednog ljudskog bića. Potom naglašava i važnost teorijskog doprinosa Davida A. Hollingera, koji ga je inspirirao na zaključke o apsurdnosti prihvaćanja identiteta koji su apstraktni, involontarni, često lažni, naslijeđeni, rođenjem zatečeni i izvana nametnuti (kao što je nacionalna identifikacija), dok se istodobno ono konkretno i dobrovoljno odabrano odbacuje i redikulizira. Kao primjer, Petković navodi sljedeće: “U najmanju je ruku smiješno da netko tko se, recimo, poistovjeti s ljudima koji piju čaj u pet popodne i tako, u procesu identifikacije s njemu po afinitetima sličnima, iskonstruira svoj ‘identitet’ pa kada ga netko pita ‘tko si ti?’, a on odgovara: ‘popodnevni čajopija’, automatski postane predmetom sprdnje, dok njegov susjed koji, primjerice, na pitanje ‘tko si ti?’ odgovara ‘Hrvat’ ispada apsolutno normalan” (str. 133).

Čitajući Hollingera, Petković naglašava i ulogu države kao moćnog identifikatora – prije svega stoga što nas upućuje na to što je “normalno” a što nije, primjerice, kroz opcije koje nam daje u popisu stanovništva. Kroz njega, ali i kroz javne diskurse o dopuštenim i nedopuštenim odgovorima na pitanje: “tko si?” država provodi nasilje nad slobodnom voljom pojedinaca. Petković naglašava da se tu ne radi o slobodi izbora koliko o “stvaranju uvjeta za segregaciju” a u ekstremnim situacijama iz prošlosti (npr. NDH i Treći Reich) radilo se i o uvjetima za eliminaciju (str. 136.). U cijeloj je knjizi Petković izrazito kritičan prema nacionalizmu kao praksi i ideologiji, a na nekim mjestima ulazi u izravne polemike i razarajuće kritike glavnih aktera takvih politika. Ideja stavljanja ljudi na mjesta koja su im namijenjena u konstrukcijama kao što su “identiteti” i “identitetske politike” na kraju rezultira u potrazi za dežurnim krivcima koji tako postaju dežurne žrtve (str. 139.).

U završnom dijelu knjige – koja bi možda bila još bolja da ima i (malko kratak) autorov zaključak – Nikola Petković se osvrće na jednu možda prihvatljivu verziju korištenja pojma “identitet”, koju je kroz ideju o “socijalnim identitetima” razvio Amartya Sen, koji koristi ideju *socijalnog identiteta* nasuprot ideji komunitarističkih, tribalnih identiteta, da bi naglasio potrebu “aktivne svijesti o Drugome”, odnosno “svijesti o savjesti” (str. 161.). Premda pojam ostaje sporan i nejasan, Petković priznaje Senu inovativnost i u tom

smislu čini neku vrstu iznimke, dopuštajući premda ne i prihvaćajući ga. Na samom kraju knjige, vodi nas kroz glavne teze Akeela Bilgramija, koji naglašava razliku između “prvog lica” (ja) i “trećeg lica” (on/ona), odnosno na jaz između toga kako vidimo sebe i kako nas vide drugi. Bilgrami upozorava na “višak identiteta” – npr. na različitost između vlastitog viđenja sebe i slike o nama koju razvijaju drugi, te zaključuje da je “pristajanje na treće lice odjek glasa subjekta koji pristaje na to da bude objekt” (str. 203).

Knjiga Nikole Petkovića, koja je nastala iz želje i potrebe da se dubinski razmotri pojam kojeg mnogi možda olako preuzimaju bez definiranja i objašnjenja, koristan je doprinos ne samo rječniku društvenih znanosti i humanističkih studija, nego i studijama nacionalizma, metodologije, logike i filozofije. Napisana na visokoj akademskoj razini, Petkovićeva knjiga identificira i potom skoro u potpunosti otvara problem kojim se bavi da bi potom ponudila neka moguća rješenja, odnosno alternative. Pritom ne nudi eksplicitno neko svoje rješenje, premda je jasno koje su mu alternative prihvatljivije od postojeće (zlo)upotrebe pojma *identitet*. To neće iz upotrebe izbaciti pojam *identiteta*, ali će nas koji ga koristimo natjerati da razmislimo i detaljnije objasnimo što točno njime i njegovom upotrebom mislimo. Srećom, sada imamo knjigu na koju se pritom možemo pozvati i na koju možemo uputiti sve koji žele saznati o kojim se dilemama i o kakvim se zamkama radi u ovom slučaju. Na tome smo zahvalni autoru i izdavaču ove izvrsne knjige.

Dejan Jović
Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu